

IZ PISEM IVANA CANKARJA

Alfonz Gspan

Okoliščine, v kakršnih se je pripravljala izdaja Pisem Ivana Cankarja (1948), so silile urednika dr. Izidorja k naglici. Zato je sodil, da bo bogata zbirka, ki jo je predložil javnosti, saj šteje vsega 960 enot, zadostovala kot »najzanesljivejše gradivo za njegov življenjepis, analizo njegovega dela in njegovo dušeslovno karakteristiko,« hkrati pa da bodo nekateri na prvi pogled morebiti malopomembni dopisi »vendar za zgodovinarja, sociologa, teoretika umetnosti ali za takega raziskovalca, ki še z drugačnega vidika ogleduje pisateljski pojav, toliko zanimivi, da bi jih pogrešal, če bi jih ne bilo.« Urednik se je zavedal, da so gotovo še kje kaka njemu nedostopna Cankarjeva pisma založena, pozabljena ali pa diskretno čuvana, in upal, da pridejo pozneje na svetlo. Če pa je imel čisto prav, ko je sodil, da ne more biti nikjer več takih, ki bi spremenilo sliko pisateljevega življenja, dela in njegove osebnosti, kakršna izhaja iz dotlej znanega gradiva, je seveda vprašanje. Zadovoljiti se s takšno sodbo, bi se reklo, odpovedati se nadaljnemu iskanju in pozvedovanju ter s tem morebiti omogočiti, da bi šlo tisto, kar se je le še ohranilo, sčasoma v trajno izgubo. Smer takih iskanj je najlepše podana na osnovi korespondence, ki jo je Cankar prejemal, in prav lanska najdba tu objavljene skupine potrjuje, da je poizvedovanje še zmerom potrebno.

Med Cankarjevimi dopisi, ki so prišli v Narodno in univerzitetno knjižnico po izidu Pisem, zaslužijo večjo pozornost — razen leta 1957 tu objavljenih Löfflerjevih — tista, ki jih je hranil publicist Franc Erjavec in jih je knjižnica pridobila po njegovi smrti. Gre za 4 pisma, 1 dopisnico in 10 razglednic iz leta 1916—1918, naslovljenih na Frana Erjavca, in za 1 pismo, pisano 1917. učiteljici Rozi Mejakovi.* Na to skupino se organsko navezuje še 12 razglednic Mejakovi iz istega časa, ki jih naslovljenka hrani med številnimi razglednicami, ki jih je pre-

* Tovarišici Rozi Mejakovi najlepša hvala za informacije, ki so mi služile za komentiranje tu objavljenih pisem.

jela od Erjavca. Ti dopisi so pomembni zato, ker bogatijo kar preskromno število Cankarjevih pisem iz teh let — v Pismih jih je vsega 20 — ker so zlasti pisma čudovito oblikovane, pretresljive osebne izpovedi v času nastajanja Podob iz sanj, ker osvetljujejo Cankarjev odnos do njegovih mladih občudovalcev, med katerimi sta bila takrat 23-letni do 25-letni lajtnant Erjavec in učiteljica Roza Mejakova, in ker odkrivajo nekakšno mistifikacijo, ki jo je v svojem prispevku Iz Cankarjeve delavnice (Ljubljanski Zvon 1922, 726—733) zagrešil njegov avtor.

Vižmarčan Fran Erjavec (1895—1960) je po nižji gimnaziji v Kranju vstopil na ljubljansko učiteljsišče in tam 1913. maturiral. Po enoletnem učiteljevanju v Miličah pri Divači je bil 1914. mobiliziran, končal oficirsko šolo, služil kot poročnik v Voitsbergu na Zgornjem Štajerskem pri 5. domobranskem lovskem regimentu, od jeseni 1916. pri obalni obrambi v Brovinju pri Labinu v Istri, nato 1918. pri otoški komandi na Cresu. Po demobilizaciji je bil nastavljen pri poverjeništvu ministrstva za socialno skrbstvo, bil načelnik borze dela, magistratni uradnik in se nato za nekaj let posvetil časnikarstvu. Leta 1933 je postal inšpektor za ljudske šole, bil premeščen v Vučitrn, nato k prosvetnemu ministrstvu v Beograd ter v ljubljansko kmetijsko zbornico. Med drugo vojno je bil v zaščitnem priporu, konfiniran v Italiji, po osvoboditvi živel v emigraciji večinoma v Parizu in se 1959. razočaran in bolehen vrnil v Ljubljano, kjer je umrl. — Kot učiteljsiščnik se je poskušal v leposlovju, nato se je kot učitelj priključil socialnodemokratski stranki in začel dopisovati v razne liste. V letih 1920—1923 je urejal v ZDA izhajajočo Socialistično zarjo, bil 1920/21 sourednik Naših zapiskov in 1921. organiziral podpisovanje avtonomistične izjave slovenskih kulturnih delavcev. Nato je prestopil h krščanskim socialistom in bil urednik Ilustriranega Slovenca (1924—1932) ter socialne misli (1925 do 1927). Objavil je več brošur in knjig, n. pr. Slovenci (1923), Zgodovina socializma v Srbiji (1923), Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (1928), Kmetiško vprašanje v Sloveniji (1928), Komunizem in komunistična Rusija (1937), Koroški Slovenci (1955—1960), Ob 60-letnici Blaž Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano (1926). S P. Fleretom je izdajal zbirko Slovenski pesniki in pisatelji. — S Cankarjem se je Erjavec seznanil morda še kot učiteljsiščnik, zbližala in pobratila sta se šele 1916. Iz dopisovanja z njim in dr. Ivanom Prijateljem govori dobršna mera zaverovanosti vase in očitna želja, da bi se grel na njenem soncu. Cankarju je med prvo svetovno vojno v pismih prilagal po kake goldinarje in ga zalagal s cigaretami z očitnim namenom, da bi kot zbiratelj iztiskal iz njega kak rokopis. Ker se mu to ni posrečilo, je

izvabil od svoje takratne prijateljice Roze Mejakove črtico Vélika maša. Iz obojestranske korespondence se je porazgubilo nekaj razglednic; kam je prišel rokopis omenjene črtice, ni znano.

FRANU ERJAVCU

1

[Po 25. juliju 1916] — Razglednica: D. A. Goltz, Die Quelle, La source. Naslov: *Gospod / Franc / Erjavec / Leitnant Voitsberg b. Graz / LJR 5.* — Poštni žig zabrisan, žig ljubljanske vojne cenzure.

Datacija na osnovi Erjavčeve razglednice in dopisnice (obe z dne 22. jul.) ter pisma z dne 25. jul., pisanih Cankarju po vrnitvi z dopusta. Pred potovanjem v Voitsberg je Erjavec v Ljubljani priredil »sijajen poslovilni večer«, ki se ga je udeležil tudi Cankar. To je odgovor na omenjeno Erjavčevo pismo, v katerem med drugim govori, da bo nadalje priobčeval v Učiteljskem tovarišu svoja Pisma, da se namerava poročiti z Rozo, da je Cankar v tej zadevi »izvrstno igral vlogo slona«, da se spominja lepih dni, ki jih je med dopustom prebil v njegovi družbi, ponavlja mu neko svojo obljubo (najbrž glede pošiljanja denarja), napoveduje v kratkem pošiljko svojega feljtona za Slovana, Dom in Svet ali Ljublj. Zvon, morebitni honorar da prepušča njemu ter ga prosi, naj mu v pismu pošlje svoj obljubljeni mu sonet. — *Bom že govoril:* pri uredniku M. Puglju, dr. Izidorju Cankarju oziroma dr. J. Šlebingerju zaradi objave napovedanega Erjavčevega feljtona. Za kateri feljton je šlo, ni znano, ker v omenjenih revijah ni izšel, niti ni v kasnejši korespondenci več govora o njem. — *Milena:* učiteljica Milena Rohrmann, zadnja Cankarjeva ljubezen.

Oprosti, da molčim. Bom že govoril! —

Ivan Cankar.

Milena ves čas roke križem drži in premišljuje, kaj bi Ti pisala. — Zato Ti piše en prav lep pozdrav. —

[Milenin pripis:] No tko je tud prav. Briga mene, če Janez zame piše.

Milena

2

[4. avg. 1916] — Razglednica: Pozdrav z Rožnika! — Naslov kakor zgoraj. — Poštni žig: Ljubljana 4. VIII. 16, žig lj. vojaške cenzure.

Prav te dni se spomnim náte...: obljubljeno pismo je Cankar napisal šele čez 22 dni. Prejem te karte potrjuje Erjavec v pismu z dne 14. avg. — Sopodpisnik Fr. Vesel je bil hišni posestnik v Ljubljani, zbiratelj in fotografski amater, Iv. Tominec pa diplomiran slavist in častnik.

Prav té dni se spomnim náte z daljšim pismom. Dotlej bodi zelo lepo pozdravljena! —

Pozdav! Vesel

Ivan Cankar

Ivan Tominec

26. avg. 1916. — Pismo na dveh listih, drugi je nepopisan. — Na omotu naslov kakor zgoraj. — Poštni žig: Ljubljana 26. VIII. 16; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Kvečjemu kak Gangl...: mesto se nanaša na Erjavčeve besede v pismu z dne 14. avg.: »Ob enem je prišla tudi ogromna Ganglova opravičba, da je odklonil neko »Pismo« za »Uč. Tov.«. Začne se takole: Vi ste se nasrkali tistega duha, ki je izraz Cankarjevega značaja, ki zameta, obsoja in ironizuje vse, kar ne pride do njega samega... Jaz sem mu že odpisal in povedal par gorkih.« *Ti si mi že napisal celo vrsto kart:* razen omenjenih dveh ni ohranjena nobena. — *Tudi Roza se me je parkrat spomnila:* med Cankarjevo korespondenco v NUK je ohranjena iz tega časa le 1 razglednica R. Mejakove, pisana poleti 1916 iz Šmarjeških Toplic. — *Na Rožniku se plete življenje...*: Cankar se je v začetku aprila 1910 preselil na Zg. Rožnik (danes Cankarjev vrh) k starim znancem iz družine Franzot in bil z nekaterimi njenimi člani v pristrčnih odnosih, medtem ko so mu drugi kazali zmerom bolj neprijazen obraz. Tudi oddaljenost od mesta mu je postajala nadležna. (Več o tem glej Fr. Dobrovoljc, Cankarjeve ljubljanske »izbe«, Slavistična revija III, 1950, 148.) Zato je začel na prigovarjanje prijateljev misliti na selitev; vendar je trajalo vse do avgusta 1917, da se je za ta korak res odločil. — To Cankarjevo pismo se je križalo z Erjavčevim z istega dne. V njem stoji med drugim: »Obljubljenega pisma se že močno veselim. Morda priložiš še celo obljubljen sonet (razlago Lepe Vide)«.

Dragi,

kaj naj bi Ti bil pisal? In kaj naj Ti pišem zdaj? O svojih križih in težavah, jezah in skrbéh, polomijah in razočaranjih? Kdor si je bil naklatil kislih jabolk sam, naj jih tudi sam požveči in naj jih ne ponuja še drugim! Moja živčna razdraženost raste na tak prečuden način, da niti spati več ne morem po krščansko. Zdaj se že teden dni spravljam na delo, vsako jutro zberem vse moči — pa leži pred menoj šele en sam popisan list! En sam; kljub temu, da je vsa obširna in lepa stvar čisto jasna pred mojimi očmi, prav do zadnjega klicaja! Če bi to vsaj bila lenoba, ker lenoba je nadvse prijetna, je mlačna kopelj telesu in duši; pa lenoba ni! Prva in vsaka moja misel je delo; in delo je že ta misel sama. Časih pa se mi to neznosno razpoloženje čisto naravno zdi, čisto naravno ta godrnjava razbolelost: kdo je še ob hudi uri rožice sadil? Kvečjemu kak Gangl, ki sliši ob hudi uri Peruna in ne vidi toče. —

Ti si mi pisal že celo vrsto kart; hvala zanje! Povedale so mi, da si za silo zdrav in da imaš v precejšnji meri prelepo čednost potrpežljivosti in zaupanja. Piši mi še! — Tudi Roza se je parkrat spomnila name; Bog jo blagoslovi! — Na Rožniku se prede življenje, kakor se je predlo; da bi že bila pri kraju ta preja! —

Kaj še? En pristrčen pozdrav!

Na Rožniku,

26. avg. 1916.

Ivan Cankar

2. sept. 1916. — Razglednica: Joža Úprka, Na procesi. — Naslov kakor zgoraj. — Poštni žig nečitljiv, žig ljubljanske vojaške cenzure.

☞ pismu z dne 29. avg. potrjuje Erjavec prejem Cankarjevega pisma z dne 26. avg. in petih njegovih razglednic, ki so prispele takoj naslednji dan po omenjenem pismu. Te niso ohranjene. — *Kar se R. tiče...*: besede so v zvezi s temle Erjavčevim besedilom v pismu z dne 29. VIII. 1916: »Izborna ste napravili, da se je šla Roza fotografirati v Unionsko klet. Ti, na karti mi obenem sporoči čisto objektivno in resno končno sodbo o tem dekletu, ki mi je res simpatično. Prosim pa Te, da se ne oziraš na moje simpatije. Stori mi to uslugo.«

Dragi — kar se R. tiče, moreš in celó moraš biti (po mojih mislih) vesel in miren. Jaz Te obrajtam, kakor veš, in zato pravim, da sta se vredna. Kaj boljšega bi Te bilo težko doletelo. — Drugače je vse, kakor pač je. —

Najlepše Te pozdravlja

2. IX. 1916.

Ivan Cankar

22. sept. 1916. — Pismo na 2 listih zelenkasto modrega papirja počezne oblike: drugi list prazen. — Naslov na omotu: *Pošilja: Ivan Cankar, / Ljubljana-Rožnik. / Gospod / lajtnant Franc Erjavec / k. k. Küstenschutzabteilung / Brovini pri Labinju / Istra.* — Poštni žig nečitljiv; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Erjavec je sporočil Cankarju na razglednici iz Gradca 2. IX., da je bil superarbitriran in da pojde v kratkem na Balkan, kamor si želi. V resnici je bil prestavljen v Istro. — *Te dni sem bil v mestu pri bratrancu Izidorju*: Cankar je zahajal prav ta čas pogosto k dr. Izidorju Cankarju, takrat uredniku Doma in Sveta, in mu prinašal v objavo črtice, ki so od 1. številke letnika 1916 do september-oktobrske številke letnika 1917 izhajale pod skupnim naslovom *Podobe iz sanj*. — *To kar se je nam (ne samo Tebi) pripetilo ob slovesu...*: ob selitvi na novo službeno mesto je Erjavec na poti skozi Ljubljano poiskal Cankarja in se udeležil z njim veseljačenja, ki se je moralo končati z neko nevšečnostjo. — *Dobil sem Tvoje pismo šele danes*: to med Cankarjevo korespondenco ni ohranjeno. — *Meni se nekaj sanja, da bom tudi jaz še z uniformo v žlahti*: Cankar je bil med 1. svetovno vojno mobiliziran v začetku novembra 1915 in bil že konec decembra iz Judenburga, kjer je služil kot navaden rekrut, zaradi hude nevrastenije odpuščen. Poslej ga niso več klicali v vojsko. V tem smislu piše tudi bratu Karlu 9. maja 1916 (gl. Pisma I, 157). — *Zdaj pa še: en lep pozdrav...*: s podobnima verzoma je Cankar zaključil pismo Avg. Arselinu z dne 7. I. 1916 (gl. Pisma III, 265). Nad to besedilo je narisal Erjavcu še preprosto cvetico.

Dragi! Te dni sem bil v mestu pri bratrancu Izidorju; ležal je na zofi, držal se je kisko in me je vprašal, če sem tudi jaz tako len in pust in razgajžlan kakor on; in če sem res ták, da naj mu povem, odkod in zakaj. Povedal sem mu, da sem take sorte že približno dve leti in da se prav od srca morda nikoli več ne bom smejal. Zadovoljen je bil z

odgovorom in me ni več nadalje izpraševal. Tebi pa zaradi Tvoje lamentacije rečem še tole: Če bi bil jaz zdajle dvajsetleten mladič in bi imel dekleta, kakor je Roza, bi zavriskal in zapel kljub vsemu in vsem, pa makár da bi devet črnih razbojnikov s koli tolklo po meni. In skisan bi bil časih samo zategadelj, da bi bil drugo jutro še bolj korajžen. To, kar se je nam (ne samo Tebi) pripetilo ob slovesu, je zdaj čisto vsakdanja reč in le čudno se mi zdi, da nisi tega sam porajtal... Dobil sem Tvoje pismo šele danes, ko sem se povrnil na Rožnik po tridnevnem trudapolnem kroku. Ták sem, kakor da bi me zmencánega in ožetega potegnili iz luga. Sam ne vem, kakšen vrag me je bil zmotil! Ti pa še kakor nalašč pišeš o figah in grozdju! In o vinu, ki bi ga prérok pil!! Tiste sline, ki sem jih zdajle požrl, bi ladjo premaknile! Kar se posode tiče, jo kar rekviriraj! Čemu si pa soldat? (Meni se nekaj sanja, da bom tudi jaz še z uniformo v zlahti!) Pa kar misliš storiti, brž stóri!

Zdaj pa še: en lep pozdrav in prijazen adijo
 zaté in za célo vahkompanijo!

Na Rožniku,
dné 22. sept.
1916.

Ivan Cankar

6

4. okt. 1916. — Dopisnica vojne pošte. Naslov kakor zgoraj, pisan z Erjavčevevo roko. — Poštni žig: Ljubljana 4. X. 16.; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Prejel sem vse...: že v pismu z dne 29. avg. piše Erjavec: »Pismu bi priložil, kakor vedno papirnati goldinar, pa pri moji duši, nimam ga — Prihodnjič zato! Bodi tako prijazen, oprostí, in mi sporoči, če ga najdeš v vsakem pismu, pošiljati jih kakim nepoklicnim rokam, bi bilo vseeno nesmiselno. Na karti mi sporoči *takoj*, ker je »prvi« pred vrati...« Pismu je bila torej priložena dopisnica z že napisanim Erjavčevim naslovom.

Prejel sem vse in Te prav prijazno zahvaljujem! Kaj ne misliš priti nič prej nego šele na spómlad? Te dni Ti pišem več. —

Najlepše Te pozdravlja

Na Rožniku,
4. okt. 1916.

Ivan Cankar

7

30. okt. 1916. — Pismo na dveh listih, drugi je prazen. — Naslov na omotu: Pošilja: Ivan Cankar , , , , / Ljubljana-Rožnik / Leutnant / Franc Erjavec, / k. k. Küstenschutzabteilung. / Brovinje pri Labinju. / Istra. — Poštni žig: Ljubljana 30. X. 16; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Pet vejic, postavljenih za piščevim imenom na omotu, pomeni morebiti, da je Cankar prejel od Erjavca pet goldinarjev. — Dolina Jozafat: v bibliji napovedano zbirališče na sodni dan od mrtvih vstalih.

Gospod lajtnant!

Sporočim Ti, da sem še na svetu, čeprav me je zmirom manj. Vi drugi, ki ste v uniformah, umirate scéloma, enkrat za vselej. Jaz ubogi civilist pa ginevam po unčah. Vsako uro kane kaplja, ki je nikoli več ni nazaj. Sila opravka bom imel, ko se nekoč napotim v dolino Jozafat.

Zares, bolan sem od vsega hudega. Pomisli, da se nisem smejal, odkar si me zadnjikrat videl. Tako strahotno skisanega in zasirjenega človeka ne srečam nikjer, nego pred ogledalom. Zdaj šele vem, kaj se pravi »kóga imeti«! Jaz nimam nikogar. Ni ga, da bi mu brez sramú in brez strahu pokazal tisto lice, ki je resnično moje. In, ljubi lajtnant, Ti pač ne slutiš, kako težavno in utrudljivo je, spakovati se od zore do mraka itd.!

Pil bi — pa kaj!

Najlepše Te pozdravlja

Na Rožniku,

30. okt. 1916.

Ivan Cankar

8

[11. dec. 1916] — Razglednica: Ljubljana, Rimljansko obzidje. — Naslov kakor zgoraj. — Poštni žig: Ljubljana 11. XII. 16; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Nemško besedilo pod podobo je Cankar prečrtal in namesto njega napisal gornje slovensko. Sopotpisala Vera Rohrmann, Milenina sestra.

Vse sem prejel in Ti pišem kmalu obširneje. Za danes lep pozdrav! —

Ivan Cankar

9—11

12. XII. 1916, [1. I. 1917] in [3. V. 1917] — Tri razglednice: Ljubljana, Cerkev sv. Florjana; Ljubljana, Tivoli; R. Jakopič, Anka. — Naslov kakor zgoraj. — Poštni žigi čitljivi; žigi ljubljanske vojaške cenzure.

Te 3 razglednice, od katerih je prvo pisala pravzaprav Milena Rohrmanova, vsebujejo le običajne pozdrave oziroma novoletno voščilo, tretja pa napoveduje »še ta teden... prav hudó obširno« pismo. Iz Erjavčevih dopisov iz tega časa jih manjka več, ohranjeni sta le 2 dopisnici (2. III. in 21. III. 1917). V zadnji je omenjena namera, da bi slikar Fr. Tratnik Cankarja portretiral.

12

31. maja 1917. — Pismo na 2 listih rumenkastega papirja, zadnja stran je prazna. — Naslov na omotu kakor zgoraj. — Poštni žig: Ljubljana 31. V. 17; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Ze celo leto imam v sebi nekaj tako strašnega... kakor bi stala smrt za menoj: odlomek iz tega pisma navaja Erjavec v članku Iz Cankarjeve delavnice (LZ 1922, 726) in pristavlja: »V takem razpoloženju so torej napisane Podobe

iz sanj.« — Morda že v soboto se enkrat za vselej preselim z Rožnika: glej spredaj dopis 5. Selitve v avgustu t. l. se spominja R. Mejakova. Povedati ve, da so pri njej sodelovali Erjavec, Milena, učitelj Črnagoj in Mejakova. — *Roza mi je nekaj pisala*: Mejakova piše na ohranjeni razglednici 28. IV. Cankarju tole: »Že nekaj dni živim v veliki skrbi za Franceta. Pisal mi je, da leži bolan. Njegov zdravnik me je danes pomiril z novico, da mu je boljše. Dolgčas mu je. Prosim Te prav lepo, piši mu Ivan! Tvoje pismo ga bo razveselilo. Poglej, tako visoko Te spoštuje in Te ima tako rad — stori mu to ljubav!« — *Saj če si zares bolehen* . . . : dne 9. jun. je Erjavec res prišel za kak dan v Ljubljano. Tudi ob tej priložnosti so v Cankarjevi družbi poveseljačili, a krok se je spet končal nekam klavrno, kar omenja Erjavec na razglednici 16. VI. in dopisnici 8. VII. V pismu z dne 2. VI. se zahvaljuje Cankarju za karto, ki pa ni ohranjena, na dopisnici z dne 3. VI. pa za to pismo.

Dragi France,

kaj res misliš, da je ta moj zakrknjeni molk le sama lenoba? Kaj še! Pomisli, da jaz nisem vajen lagati, vsaj s peresom ne! Če pa bi pisal golo resnico, bi moral jamrati, a s tem bi Tebi ne ustregel, sebi pa tudi ne pomagal. Take volje sem, da bi najrajši kar dan in noč pijančeval, bi vsaj bil kmalu vsega konec. Že celo leto imam v sebi nekaj tako strašnega, da se naravnost bojim blaznosti. Potožiti pa ne morem in nočem nikomur, ker me je sram in pa ker se mi zdi, da bi najbrž nihče ne razumel takega trpljenja. — Te dni, morda že v soboto, se enkrat za vselej preselim z Rožnika, čeprav s težkim srcem. Pa mora biti, čas je! Marsikaj lepega sem doživel tukaj, žalosti pa tudi dovolj. Če bi mogel, bi teh sedem let izbrisal iz življenja in iz spomina, ali ne dá se. Nosil jih bom seboj kakor nož v telesu. — Te dni je bila Milena tukaj. Bilo nama je prijetno, ali meni je zdaj skaljeno prav vsako veselje, smeje se le obraz, v srcu pa je strah, ki nikoli ne utihne. Ali se Tebi še ni kdaj nenadoma zazdelo, da Ti tuje, spačeno lice gleda preko rame, kakor bi stala smrt za Teboj? Meni se to primeri, posebno kadar sem dobre volje. In takrat — brž kozarec v roko! Roza mi je pisala in tudi Milena mi je povedala, da si bil nekaj bolan. Kaj je bilo? Zdaj záte še vendar ni čas bolezní! Tvoja dolžnost je, da si mlad, zdrav in vesel! Za kašljanje boš imel pozneje časa dovolj, ko bodo prišle dolge noči brez spanja! Če se še nisi, pozdravi se koj in pridi v Ljubljano! Spominim se nate velikokrat; če bi Ti vselej pisal, bi Ti pisal pač vsak dan. Toda — saj sem povedal, kako da je: cmeriti bi se moral, cmerenje pa je nekaj ostudnega, posebno pri človeku, ki ima že velike brke in redke lasé! — Še enkrat: prav kmalu glej, da prideš! Saj če si zares bolehen, si lahko izprosiš par tednov dopusta. Dotlej Te prav pristrčno pozdravljam.

31. maja 1917.

Ivan Cankar

[avg. 1917; jeseni 1917 in 18. II. 1918] — Tri razglednice: Kamniška Bistrica, Vintgar in A. Lang, Idylle. — Naslov na prvih dveh kakor zgoraj, na tretji: *Herrn* / *Leutnant Fran Erjavec* / k. u. k. *Inselkommando* / *Cherso* / *Istrien* z roko R. Mejakove. — Na prvi poštni žig iz Ljubljane nečitljiv, na drugi z Bleda prav tako.

Vse tri razglednice vsebujejo le običajne pozdrave. Na prvi so sopodpisani Albina Ramovš, Milena, Vera in Mira Rohrmann, Roza Mejak in dr. Ivan Prijatelj, na zadnji pa Milena, Jože in Roza Mejak, Minka Drnovšek in Milan Potnik (?). Prva je v zvezi z izletom v Kamniško Bistrico, ki se ga je udeležil tudi Erjavec med svojim dopustom. Družbo je takrat fotografiral učitelj Ivan Tavčar. Objavljena je v zborniku *Podoba Ivana Cankarja*, ki ga je uredil M. Maleš, pod njo pa anekdota, zakaj si je Cankar dal po angleško pristriči brke. Ime R. Mejakove je tam priobčeno napačno (Mejač).

ROZI MEJAKOVI

Učiteljica Roza Mejakova iz Mokronoga se je pobratila s Cankarjem ob istem času ko Fran Erjavec, namreč junija 1916. Kadar je Erjavec obiskal Cankarja v Ljubljani, je pisal Mejakovi razglednice in jih dal Cankarju, da je nanje kaj pripisal. Takih razglednic je pet. Razen teh so se ohranile še tri razglednice in 1 pismo, ki jih je imenovani poslal Cankar.

16

[*Poleti 1916.*] — Razglednica: Jos. Manés, Divka iz Hané. — Naslov: *Gospodična / Roza Mejakova / v Mokronog-u.* — Poštni žig nečitljiv; žig vojaške cenzure v Ljubljani.

To razglednico sta pisala Mejakovi Cankar in Milena Rohrmannova. Mileino besedilo je tu podano v manjšem tisku. Približna datacija na osnovi primerjave oblike žiga cenzurnega urada. — *Ali Ti kaj húdo piše: Erjavec.*

Ali Ti kaj húdo piše? Povej no kaj! Vsaj nekaj žalosti daj da zamenjava! Bi? No! — Drugače pa prav zares in čisto kar en lep pozdrav! —

Ivan Cankar

Prelepe pozdrave Milena

Milena Ti neče napisati nobene besede, zato ker je jezna zaradi mojega veselja. —

Laž trikrat laž!!

Prva Erjavčeva razglednica Mejakovi s Cankarjevim pripisom in sopodpisniki M. Gasparijem, Jelico Mejakovo, Vido Rohrmannovo in Fr. Črnagojem nosi poštni žig Ljubljana, 12. VII. 16. Cankar je nanjo zapisal: »Na vsak način je bilo še zmirom dobro, da se je človek seznanil s človekom, ki mu je po srcu enak. — Ivan Cankar.«

16. febr. 1917 — Razglednica: M. Gaspari, Pri zibelki. An der Wiege. Au berceau. — Naslov: *Gospodična / Roza Mejakova / učiteljica / v Mokronog-u / na Dolenjskem*. — Poštni žig: Ljubljana, 17. II. 17; žig ljubljanske vojaške cenzure.

Pet dni prej je Erjavec poslal Mejakovi na razglednici pozdrave, Cankar pa je pripisal tole: »Prav lepo Te pozdravlja in Te zahvaljuje zato, da si na svetu. Ivan Cankar.« — Na razglednici z dne 16. II. stoji Erjavčev pripis: »Kojak čakam prilike, da bi Ti že pisal kaj več. Ves Tvoj Fran.« Sopodpisani J. Levec, Fr. Tratnik, Fr. Črnagoj, Fr. Skulj in A. Dekleva.

Zakaj pa si tako hitro šla? Zakaj si torej sploh prišla? Pa kadar zapojen zvon z vaših lin, Zvečer ali zjutraj, zvečer ali zjutraj — najde te moj spomin! —

Ivan Cankar

[14. junija 1917.] — Razglednica: Offiziele Karte für: Rotes Kreuz, Kriegsfürsorgeamt Kriegshilfsbüro Nr 535 Persen. — Naslov kakor zgoraj. — Poštni žig: Von der Armee im Felde. K. K. Küstenschutzabteilung Brovini bei Albona: brez datuma; žig cenzurnega urada Sežana.

V dneih med 9. in 14. junijem je bil Erjavec spet v Ljubljani in bi moral odpotovati v Istro 13. junija. Ta dan je poslal Mejakovi razglednico, ki je Cankar nanjo pripisal le: »Mm! Ivan Cankar.« Ker je naslednje jutro po krokariji zaspal in zamudil vlak, je v upanju, da mu »bo s tem odleglo«, s Cankarjem isti dan napisal Mejakovi kar 4 razglednice, oštevilčene z I–IV, ter jih kakor prejšnjo odposlal šele iz Brovinja. St. I, III in IV je napisal Erjavec, Cankar pa pripisal na prvo: »Pridi spet, pridi brž, brž, brž! France preklinja!«, na tretjo: »Bit' pijan je lep občutek, biti skrokan, je hudó« in na zadnjo: »Ali Te kaj glavca boli?«

II.

Ljuba Roza! — Nekoč se je izprehajal en mlad zajec po saharški puščavi. Ta mladi zajec je ponevedoma srečal enega starega velbloda in ga je vprašal: »Kako je kaj?« — »Eh, kako pač!« je je [!] odgovoril velblod. In nató sta šla obadva žalostna po svojih potih. —

Lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar

2. julija 1917. — Pismo na dveh listih, zadnja stran nepopisana. — Naslov na omotu: *Pošilja: Ivan Cankar / Ljubljana-Rožnik / Gospodična Roza Mejakova / učiteljica / v Mokronogu / na Dolenjskem*. — Poštni žig: Ljubljana 2. VII. 17; žig ljubljanskega vojaškega cenzurnega urada.

To pismo, važno zaradi historiata dveh inačic Cankarjeve črtice Vélika maša, je Erjavec svojevoljno pripisal sebi in v tej zvezi skonstruiral zgodbo, kako je on dobil od Cankarja rokopis omenjene črtice. V LZ 1922, 727, fabulira

takole: »Večkrat sem prigovarjal Cankarju, naj mi izroči za spomin kak svoj rokopis. Ko ga neko popoldne, prve dni junija leta 1917., obiščem na Rožniku, je pravkar končaval kratko črtico in napol v šali ga vprašam, ali je ta zame. Pomisli trenutek, nato pa odvrne: »E, morala bi biti za Izidorja (dr. Izid. Cankarja), pa saj je vseeno, tu jo imaš!« Vzel sem rokopis in pozneje ga nisva omenila več. Par dni nato sem odpotoval v Gradec, kjer sem imel tedaj shranjen svoj inventar in tja sem odnesel tudi rokopis »Velike maše« ter ga založil v enega izmed mnogih zabojev. — Dober mesec po tem dogodku dobim Cankarjevo pismo, v katerem me je nujno zaprosil, naj mu rokopis vrnem, češ, da »absolutno sodi« med »Podobe iz sanj«, in da bi »zbirka brez te črtice ne bila celotna«, zlasti ker se je odločil izdati jo v knjigi; rad mi pa da v zameno kaj drugega, »najrajši verze«. Jaz mu odgovorim, da črtice nimam pri sebi v Istri, kjer sem tedaj služboval, in da mu je, žal, trenutno ne morem vrniti in to ne samo iz službenih ozirov, marveč tudi, ker se že sam nisem več točno spominjal, kam sem jo bil založil. — Ker torej vzlic Cankarjevi nevolji nisem mogel takoj ustreči njegovi želji in ker je on sam čutil, da bi bila projektirana zbirka brez te črtice nepopolna, jo je koncem avgusta ali začetkom septembra, torej okroglo tri mesece po prvem zasnutku, vnovič napisal, nakar je izšla v peti številki »Doma in sveta« istega leta.« Tako torej Erjavec! Da je seznanil Zvonove bralce z vsekakor zanimivo eksistenco dveh različnih besedil črtice Vélika maša s tem, da ju je objavil ob 4. obletnici Cankarjeve smrti, je storil raziskovalcem njegovega dela lepo uslugo. Tako je prišla tudi prva redakcija črtice s povzetkom zgodbe o njenem nastanku v XX. zvezek Cankarjevih Zbranih spisov (257—260, 286). Tudi mu kot preračunljivemu in gospodarnemu človeku ni ravno moč zameriti, če je hotel rekompenzirati s honorarjem za to objavo goldinarje, ki jih je poklanjal Cankarju. Vendar ga je želja, prikazati odnos med pisateljem in seboj za bolj intimen, kakor je v resnici bil, zapeljala tako daleč, da je okoliščine, kako je Mejakova prišla do črtice in kako jo je Cankar prosil, naj mu rokopis vrne, pripisal sebi. Ker pa je kljub vsemu ohranil vsaj pismo Mejakovi, je skoraj po 40-ih letih vendarle moč postaviti reč na pravo mesto. — ... *te nekoliko nespodobne prošnje*: Cankarju je bilo nerodno, da je terjal Mejakovi podarjeni rokopis nazaj. Na to pismo je Mejakova odgovorila Cankarju takoj naslednji dan tole:

Dragi Ivan!

Prav nič Ti ne zamerim tega pisma — še vesela sem ga! Žal, da Ti ne morem ustreči. Rokopisa nimam jaz — vzel ga je France. Z isto pošto pišem njemu, da Ti ga vrne. Tisočkratna bi bila škoda, da bi ne bile »Podobe iz sanj« popolne. Berem »Dom in Svet«, torej so mi vse znane; mnoge sem prebrala večkrat, ker so mi močno ugajale.

V Ljubljano ne pridem pred avgustom in še takrat se peljem najbrž samo skozi. Peljem se v kopelj Belo na Koroško k sestri.

Čakaj, po vojski greva midva s Francetom enkrat s Teboj na Vrhniko! Naju boš vzel s seboj?

Počitnice že imam. Končali smo 30. junija. Počitnice so res nekaj dobrega. —

Najlepše Te pozdravlja

3./VII. 1917.

Roza

Sel sem tja z goriškimi preparandovkami ...: katera od teh goriških učiteljnic, ki je v družbi prof. Ivana Koštiála in pisatelja takrat obiskala Vrhniko, utegne še živeti in se spominjati tega izleta. Prav bi bilo, ko bi ta spomin posredovala javnosti.

Ljuba duša!

Nikar mi ne zameri tega pisma in té nekoliko nespodobne prošnje!

Ti imaš rokopis »Vélika maša«. Zamenjam Ti ga rad za kaj primernejšega, najrajši za verze. Ti pa bodi tako prijazna in pošlji te papirje na naslov: dr. Izidor Cankar (uredništvo »Dom in Sveta«) — Ljubljana — Marijanišče. — Stvar je bila namreč prvotno namenjena za ciklus »Podobe iz sanj« in tja tudi absolutno sódi. Če poznaš te črtice, kar jih je bilo doslej natisnjenih, boš sama vedela, da je res tako. Ležeče bi mi ne bilo na »Dom in Svetu« prav nič, ali stvar je tá, da izidejo »Podobe iz sanj« v posebni knjigi in tako mora biti zbirka celotna. Kakor sem že rekel, Ti napišem za spomin kaj drugega, na noben način pa ne kaj manj vrednega od tega, kar imaš zdaj.

France mi je v tem času pisal eno samo karto. Najbrž se mu dobro godi in to je prav.

Kako je Tebi? Ali kmalu spet privandraš v Ljubljano? Kadar utegneš priti, obvesti me poprej!

Zadnjič sem bil tri dni na Vrhniki — v tem prav zares najlepšem kraju Slovenije — in sem se še zadosti dobro zabaval; preveč pa ravno ne. Šel sem tja z goriškimi preparandovkami in njih profesorjem; družba se je vrnila koj tisti dan, jaz pa sem ostal.

Pridi kmalu in piši kaj!

In nič mi ne zameri!

Kar najlepše Te pozdravlja

Na Rožniku,
2. julija 1917.

Ivan Cankar

To korespondenco zaključujejo tri Erjavčeve razglednice Mejakovi iz Ljubljane z dne 21. VIII. 1917, 25. IV. in 5. IX. 1918. Cankar se je nanje samo podpisal. Drugi sopodpisniki so: na prvi Milena in Vera Rohrmann, na drugi R. Jakopič, Milena Rohrmann, A. Dekleva, Likar, Črnagoj in še nekdo, čigar podpis je nečitljiv, na tretji pa Albina Ramovš, M. Strass, Vida Rohrmann, Jos. Grom in Fanika Črnagoj.

*

Tu priobčeno gradivo torej v marsičem dopolnjuje Cankarjevo korespondenco iz vojnih let. Kajti od doslej znanih njegovih pisem iz tega časa vsebujejo tehtnejše izpovedi le tista, ki jih je pisal Avguštinu

Arselinu (1. pol. 1916), bratrancu Izidorju (jesen 1916), bratu Karlu (maj 1916 in nov. 1917) ter Henriku Tumi (marec 1918).

O poteku njegovega zunanjega življenja sicer ne izvemo iz njih kaj prav posebnega, saj tega tudi bilo ni. Njegovo zdravstveno stanje ni bilo zadovoljivo: mučila ga je huda živčna razdraženost in česta nespečnost. Iz kroga njegovih znancev izstopajo razen že znanih (Erjavec, dr. Prijatelj, Rohrmannove, A. Ramovš in Fran Vesel, R. Jakopič, Fr. Tratnik, M. Gaspari) nekatera nova imena: Roza Mejakova, njen brat in sestra, prof. Ivan Tominec in Ivan Koštiál, barjanski nadučitelj Fr. Črnagoj, J. Levec, Fr. Skulj, A. Dekleva idr. Izraziteje so osvetljeni njegovi odnosi do Erjavca in Mejakove, ki ju »obrajta« in se veseli njune mladosti in sreče, ceni pa njo više od njega, ter do Milene, ki si z vso predanostjo prizadeva zanj, on pa ob tem vendarle ne ve, kaj se pravi »kôga imeti«. Novo je, da je konec junija 1916 z goriškimi učiteljišnicami obiskal svoj oboževani rojstni kraj. Spet je potrjeno, da je pričakoval 1916 ponovni vpoklic v vojsko, da je imel stalne zveze z urednikom DS, da se je avgusta 1917 udeležil izleta v Kamniško Bistrico ter da se je rad odzival vabilom na krokarije v mestu. Tudi nevzdržnost njegovega življenja na Rožniku stopa jasneje pred oči, zlasti kako si želi, da bi bilo čim prej konec tiste »preje«, kako se hoče iztrgati iz tamkajšnjega okolja, vendar nima za to dovolj moči.

Posebno dragocene pa so v teh pismih Cankarjeve povsem nezastrite izpovedi o njegovem notranjem življenju in delu. Izredna osebnost, ki si je do svojega 41. leta v obupno amuzični malomeščanski slovenski sredini izbojevala toliko sijajnih umetniških in nič manj moralnih zmag, razgrinja pred svojim mladim znancem duševna stanja, ki so posledica spoznanja lastne krivde na eni strani, na drugi pa strašnega položaja, v katerega je pahnila njegov narod svetovna vojna. Ker si je bil sam naklatil kislih jabolk, zato naj jih tudi sam použije in naj ne razkazuje drugim svojih križev in težav, svojih jez, skrbi, polomij in razočaranj, saj bi ga tako nihče ne razumel. Od začetka vojne sèm je pust in »razgajžlan«. Zaradi vsega, kar se dogaja ž njim in s svetom, se ne more in se najbrž ne bo mogel nikdar več smejeti; če se smeje, mu gleda prek ramena spaka — smrt. Vsako veselje mu je vnaprej skaljeno; boji se naravnost blaznosti, mami se z alkoholom in si želi čimprejšnjega konca. Celo humor, kolikor ga je položil v te svojevrstne samogovore, se sprevrže v žgočo ironijo in soldaški cinizem: cmerjenje se ne spodobi človeku, ki ima velike brke in že redke lase; kar rekviriraj, čemu si pa soldat; mladi frontniki, ki umirajo kar sceloma, so na boljšem ko on, ki mu odteka življenje po unčah. Delo, ki mu je edina uteha, mu ne teče izpod rok; četudi ima lepo stvar izdelano v

glavi do zadnjega klicaja, je ne more spraviti na papir. Vse to pa ni lenoba ali prehodni maček, to je posledica razbolelosti, ki se mu vidi spričo življenja v tistih strašnih časih popolnoma naravna. Duševne depresije, ki govorijo iz vseh štirih pisem Erjavcu od 21. avgusta 1916 do 31. maja 1917, niso mogle biti le trenutna nerazpoloženja, ki kakor oblakove sence mimogrede zatemnjujejo sončno pokrajino, še manj pa so mogla biti za človeka, ki izjavlja, da vsaj s peresom nikdar ne laže, fikcija ali poza. To je bila ena, strahotno pesimistična stran Cankarjevega doživljanja stvarnosti v teh letih groze in trpljenja. Ob le-tej pa je istočasno živela v njegovem fantazijskem svetu še druga, tista, ki je rasla iz njegovih nepotešnih željá ne po obnovi prejšnjega stanja, ki zanj nikakor ni bilo dosti znosnejše, pač pa po nastanku čisto novih, res človeških odnosov med ljudmi, kakršnih še nikoli ni bilo. Obe ti strani sta prišli čisto jasno do izraza v njegovem takratnem umetniškem ustvarjanju, to je posebno v Podobah iz sanj, ne pa tudi v pismih Erjavcu.

Iz priobčenih pisem ne izvemo, zakaj je pisatelj poklonil črtico Vélika maša Mejakovi; tudi sama se ne spominja okoliščin, kdaj in s katerimi besedami ji jo je izročil. Vsekakor je moralo biti to med svidenjem v juniju 1917. na Rožniku, pri Čadu ali v kateri drugi gostilni v mestu. Sam pravi, da je bila napisana za objavo v Domu in svetu. S kavalirsko kretujo je podaril rokopis znanki, ker ji je hotel s tem napraviti veselje, morda že takrat misleč na to, da ga utegne dobiti nazaj. Ker se to kljub prošnji ni zgodilo, tudi ni čutil dolžnosti, da bi ji naknadno poslal enakovredno nadomestilo v verzih. Ne toliko, da bi prejel za njeno objavo v DS honorar, pač pa, ker jo je hotel iz kompozicijskih pogledov vsekakor uvrstiti v knjigo Podobe iz sanj, ki mu je takrat v obrisih že zorela, mu ni ostalo drugega, kakor da sede in jo napiše še enkrat. Primerjava med prvo in drugo inačico pokaže ne samo, da so se mu ob neposrednih takratnih obiskih Vrhnike izoblikovali nekateri detajli bolj plastično, marveč tudi, da jo je ob daljšem zorenju mogel neprimerno bolj umetniško izoblikovati v opisih, zgradbi in dikciji. Težine te nove stvaritve se je najbolje zavedal pisatelj sam. saj ji je v knjigi izbral posebno tehtno mesto kot zadnjo melodijo, ki se iz prebolestnih mólov prelije v najsvetlejši dur in to tik pred zaključnim akordom.